

UDK 061.3(453.33) »1974«:323.15(100)

Manjšinska konferenca v Trstu

Janko Jeri*

Geneza tega največjega mednarodnega povojnega srečanja (od 10. do 14. julija 1974) manjšinskih strokovnjakov, predstavnikov manjšin, političnih in družbenih delavcev, ki se ukvarjajo s temi vprašanji, je bila v glavnih obrisih naslednja: 1. aprila 1971 je namreč tržaški pokrajinski svet sprejel osnovni dokument za sklicanje takega posveta. Zaradi pomembnosti ga citiramo v celoti: »Pokrajinski svet upošteva dejstvo, da je slovenska jezikovna skupnost organsko vključena v politično, družbeno in gospodarsko življenje pokrajine in jo kakovostno opredeljuje kot element bogatitve omike in demokracije vse pokrajinske skupnosti; poudarja zato nujnost, da se nadalje v praksi izvajajo določila ustave in deželnega statuta Furlanije-Juljske krajine za rešitev specifične problematike, katere je nosilka slovenska skupnost; z zadovoljstvom jemlje na znanje skupno italijansko-jugoslovansko sporočilo z dne 27. marca, v katerem je med drugim rečeno, da je obojestranski namen nuditi manjšinam čimvečjo zaščito; meni, da morata vlada in vsedrjavni parlament nujno pripraviti zakonodajne ukrepe, ki so še potrebni za popolno izvajanje zaščite in valorizacije slovenske narodne manjšine, tudi s primernim prispevkom dežele Furlanije-Juljske krajine ter upoštevajoč mnenja in smernice krajevnih uprav in zainteresiranega prebivalstva; obvezuje zato pokrajinski odbor, naj hitro in zavzeto uresniči obveze, ki jih je izrekel predsednik pred svetom in zadevajo reorganizacijo služnosti tako, da se bodo občani lahko izražali v materinem jeziku; nadalje izpopolnitev in okrepitev šolskih zavodov s slovenskim učnim jezikom; ustanovitev ustreznih struktur visokega kulturnega značaja na vseučiliškem področju; podpora slovenskim ustanovam na gledališkem področju ter kulturnem na splošno; izpopolnitev in uveljavitev napisov v italijanskem in slovenskem jeziku v krajih, kjer živi obsežno jedro državljanov slovenskega jezika. Pokrajinski svet sklene, da bo organiziral konferenco o vprašanih slovenske narodne manjšine z namenom, da se političnim silam, ustanovam in organizmom v pokrajinski skupnosti, nudi možnost sproščene in konstruktivne primerjave, ki lahko kakovostno doprinese k reševanju vse problematike.«

Prvotno naj bi torej tak posvet razčlenjeval predvsem položaj in odprta vprašanja narodnostne zaščite slovenske manjšine v Italiji. Kas-

* Dr. Janko Jeri, raziskovalni svetnik na Inštitutu za narodnostna vprašanja, 61000 Ljubljana, Cankarjeva 5.

neje pa se je ta zamisel predvsem iz političnih, pa tudi delno strokovnih razlogov vsebinsko razširila na manjšinsko tematiko Zahodne Evrope in Jugoslavije. Na dveh sestankih s člani italijanskega pripravljalnega odbora,* ki jih je vodil njegov predsednik (sicer tudi predsednik tržaške pokrajine) Michele Zanetti 20. oktobra 1973 v Ljubljani in 9. novembra 1973 v Trstu), so naši predstavniki za pripravo te konference (vodil jih je avtor tega zapisa) opozorili, da bodo svojo strokovno pozornost posvetili predvsem vprašanjem narodnih (etničnih) manjšin, kar zajema interdisciplinarno vse vidike — od zgodovinskih, pravnih do socioloških, upoštevajoč pri tem primarno specifičnost narodnostnega položaja Slovencev v Italiji. Pripravljalnega sestanka za julijsko konferenco v Trstu (od 15. do 17. novembra 1973 v Sesljanu) se je udeležilo okoli štirideset strokovnjakov iz Jugoslavije, Italije, Zahodne Evrope in dva iz ZDA. Čeprav je bilo govora tudi o marsičem, kar je bilo včasih tudi vsebinsko težko povezati s široko razvejano manjšinsko problematiko, so vendar bila v ospredju vprašanja slovenske narodne manjšine v Italiji. Vsi štirje slovenski člani italijanskega pripravljalnega odbora so namreč prvi dan zasedanja imeli tematsko uglasene referate in sicer (navajam jih po abecednem redu): Aleš Lokar o gospodarskih elementih v razvoju slovenske narodnostne skupnosti; Karel Šiškovič o nekaterih osrednjih zgodovinskih in drugih prvinah narodnostnega položaja Slovencev v Italiji; Drago Štoka je orisal kulturno fiziognomijo slovenske narodne skupnosti v Italiji; medtem ko je Lucijan Volk govoril o vplivu spremenj, ki jih povzročata gospodarski in socialni razvoj na narodnostno homogenost Slovencev.

V svoji intervenciji 16. novembra 1973 na predkonferenci v Sesljanu (občina Devin — Nabrežina), na katerem sem tudi vsklajeval delo jugoslovanskih strokovnjakov, sicer članov znanstvenega odbora za pripravo konference, sem med drugim opozoril: »Morda se v naglici in dinamiki časa, v katerem živimo, ne zavedamo dovolj, da pomeni ta bolj odprt razgovor o vprašanih in narodnostni zaščiti slovenske manjšine in manjšin sploh, pomembno pozitivno ločnico. Vsi tisti, ki živimo ob sedanjih odprtih meji, namreč dobro vemo, da so bili enostranski nacionalistični nazori prav tod najgloblje zakoreninjeni in da so celo dobronamerni, odprti duhovi sodili, da bodo potrebna desetletja za doseg bolj prijateljskega sožitja med obema narodnostima in državama. Rad bi vas v ponazoritvi spomnil, da je namreč minulo komaj dobrih pet desetletij od takrat, ko so se zdele faurovsko-albertijevske variante v Trstu kot nacionalistično agresivni »porta orientale« nedotakljiva dogma, ki je

* Pripravljalni odbor je začel zasedati spomladi 1973. Njegova prvotna zasedba je bila naslednja: predsednik M. Zanetti (DC), člani: B. Gozzi (DC), R. Mayer-Grego (DC), A. Zimolo (PLI), S. Pacor (PRI), G. Cesare (PSDI), L. Volk (PSI), M. Colli (KPI), D. Štoka (Slovenska skupnost), S. Bartole (strokovnjak), A. Lokar (strokovnjak, član Sl. sk.), K. Šiškovič (strokovnjak), R. Strassoldo (strokovnjak in zastopnik goriške pokrajinske uprave). Januarja 1974 je R. Strassoldo podal ostavko in na njegovo mesto so bili imenovani naslednji novi člani kot zastopniki goriške pokrajine: B. Chientarolo (predsednik goriške pokrajine), Š. Bukovec (PSI) in A. Sfiligoj (SDZ).

ideološko in operativno takrat opredeljevala italijansko vzhodno politiko. Tudi po koncu druge svetovne vojne, lahko bi rekli vse do leta 1954, je bil Trst bolj ali manj dušeče vklenjen v nesmiselne igre hladne vojne. Danes pa večina, to je mogoče sklepati po raznih indicijah, prizadetega prebivalstva na obeh straneh sodi, da mora postati Trst in obmejno območje zaradi svoje geopolitične lege in drugih posebnosti mesto srečanj in miroljubnega dialoga, kar vse ustvarja novo kvaliteto in podlago ne samo za naše medsebojno sodelovanje, ampak je lahko v pozitivni meri, to sem prepričan, poučno v marsikaterem oziru tudi za širši evropski prostor. Naj omenim, da seveda (govorim kot strokovnjak) kot sosedu in republika v neposrednem zaledju Trsta pozorno spremljamo te nekatere bodrilne premike v nazorih, miselnosti in glavah ljudi in da cenimo vsa prizadevanja v tej smeri. Strinjaj bi se tudi s tistim, če sem dobro razumel M. Zanettija, kar je govoril o »duhu helsinškega srečanja« in o potrditvi sedanjih obstoječih mejnih rešitev v Evropi. Pridružil bi se tudi njegovim vrednotenjem, da prav to upoštevanje sedanje evropske realnosti omogoča manjšinam, da bodo aktivni protagonisti v procesu, ko so meje vse manj ločnice.

Ker se je razprava že dotaknila nekaterih načelnih vprašanj, mi dovolite, da ob tem nanizam še nekaj svojih (sicer ad hoc) misli o splošni vlogi manjšin. Poleg splošne politične naprednosti, zares demokratične miselnosti, nazorov, ki jih ne duši nacionalistično breme preteklosti, je prvinskega pomena dejanska strpnost, rekel bi širokosrčno razumevanje tako imenovanega večinskega naroda, da bi lahko stvarno zajamčili enakovreden položaj manjšine in njen skladen razvoj. Zgodovinski razplet od francoske revolucije naprej, je namreč potrdil nekaj elementov, katerih spoštovanje je nujno, da bi se prizadeta manjšina počutila dejansko enakopravna kot polnovreden subjekt v družbi in državi. Stvarno demokratični odnosi, organsko vključujoči gospodarsko in socialno komponento, so nujen osnovni pogoj za omikano, ustvarjalno sožitje med manjšino in večino. Poudaril bi rad, da so bile namreč nazadnjaške, konservativne politične ideologije vselej osrednji sovražnik narodnih in drugih manjšin. Sicer pa je odnos večinskega naroda do manjšine slej ko prej temeljno konfliktno vozlišče celotne manjšinske problematike. Tudi v sodobni evropski manjšinski teoriji povojnih let se je vendarle sorazmerno uveljavilo spoznanje, da je predvsem od politične in humane ter, namenoma bi označil, moralne volje tako imenovanega večinskega naroda odvisen neoviran razvoj manjšinske skupnosti. Gre za koncept, o katerem je bilo govora že na ljubljanskem simpoziju o človekovih pravicah v večnarodnih skupnostih (1965), na katerem je večina vendarle soglašala, da je »problem manjšine predvsem vprašanje večine«, dodal bi še njene splošne demokratične zrelosti, in njenega odnosa do manjšine.

V takem ozračju prvinske človeške medsebojne solidarnosti naj bi manjšina kot celota, to bi rad posebej poudaril, kakor tudi njeni posamezni pripadniki vedno manj občutili, da so manjšina. Slehernemu naj

bi bile torej stvarno zajamčene enakovredne možnosti ne glede na to, ali pripada manjšini ali večini. Utemeljene so sodbe, upoštevajoč pri tem tudi žalostne izkušnje iz razdobja med dvema vojnama in po njej (tudi na našem obmejnem območju), da se lahko stiki med dvema narodnostima (tudi med večino in manjšino) prijateljsko razvijajo ob ustvarjalnem medsebojnem dopolnjevanju, če obe dejansko uživata *enak status*, medtem ko se v nasprotnem razdor veča, antagonizmi pa ostrijo. Po mojem mnenju namreč polno, kompletno enakopravnost, kakor je tudi nekateri imenujejo, med večino in manjšino, mogoče doseči primarno s posebnimi zakonodajnimi in drugimi zaščitnimi ukrepi, ki zadevajo vsa področja, pomembna za življenje narodne manjšine. Ko sem rekel vsa, sem to storil namenoma, ker sodim, da danes ne ustreza več sodobnim potrebam koncept, ki so ga razvili izza prve svetovne vojne, na primer o zadostnosti »jezikovno-kulturne samouprave« narodnih manjšin.

Skratka večina mora nujno sprejeti dodatne obveznosti, ki gredo preko tako imenovane formalne enakopravnosti, sprejeti mora učinkovita normativna in druga jamstva, ki predvsem manjšini kot celoti, na kar vnovič opozarjam, jamčijo enakopraven status. Z neposredno državno intervencijo, če to tako imenujem, se pravi z ustreznimi pravnimi izvršilnimi predpisi in drugimi, je treba prizadeti manjšini zagotoviti med drugim popolno enakopravnost jezika, šolstva, dalje enakovreden (nediskriminiran) gospodarsko socialni razvoj ob dejanskih jamstvih za ohranitev naselitvenega prostora (v skladu seveda s soglasno, skupno sprejetimi urbanističnimi in drugimi načrti), kulturnih in drugih izročil. Še nekaj je bistveno: prizadeta manjšina mora namreč biti zares polnopraven subjekt, ki meritorno soodloča v vseh fazah pri oblikovanju ukrepov za njeno dejansko narodnostno emancipacijo.«

Z naše strani so na predkonferenci v razpravi še sodelovali naslednji strokovnjaki in javni delavci (maštevam po abecednem redu): poslanec Leo Fusilli iz Kopra, dr. Koča Jončič iz Beograda, dr. Vladimir Klemenčič iz Ljubljane, dr. László Rehák iz Subotice in dr. Gazmend Zaimi iz Prištine. Dejavnost naših predstavnikov je nedvomno prispevala, da so udeleženci sprejeli načelno izhodišče, naj bo ta široki mednarodni posvet-konferenca »o manjšinah in z udeležbo manjšin«, pri čemer pa je treba upoštevati dejstvo, da je do tega sploh prišlo predvsem zaradi proučitve narodnostnega položaja slovenske manjšine v Italiji. Sklenili smo še, naj bi delo na sami konferenci potekalo v okviru treh komisij. V prvi naj bi obravnavali predvsem jezik, šolstvo, kulturo, sredstva množičnega obveščanja (mass media); v drugi bi bila poglobljena družbena, socialna in gospodarska vprašanja ter s tem organsko povezana torišča kot so prostorsko načrtovanje, urbanistični in drugi plani. Tretja komisija pa naj bi predvsem razčlenjevala pravna, institucionalna in s tem povezana politična (politološka) vprašanja, ki zadevajo zaščito manjšin. Pristop (metoda dela) naj bi bil torej kljub nekaterim odklikom v glavnem stvaren. Sodili smo, da bo imela tako zasnovana konferenca s široko med-

narodno udeležbo (izvedenci, politiki, javni delavci) toliko več upanja na uspeh, kolikor bo ostala na tleh realnosti in hkrati kolikor je le mo- goče preskočila čeri abstraktnega teoretiziranja. Tudi »vsebinska natrpa- nost« ne sme biti tolikšna, da bi razvodenela osrednjo tematiko (narodne, etnične, jezikovne manjšine).

Predsednik pripravljalnega odbora. M. Zanetti je z nekaterimi so- delavci priredil nato še tiskovne konference v Londonu, Parizu, Zürichu, Bruslju, Bonnu, na Dunaju in v Beogradu, na katerih je pojasnil stališča, dosežena na novembrski predkonferenci v Sesljanu. Pobudo tržaške po- krajine je zdaj uradno podprla tudi goriška pokrajina in dežela Fur- lanija — Julijska krajina. Tudi pri nas smo v okviru Zvezne konference socialistične zveze Jugoslavije ob sodelovanju predstavnikov vseh re- publik in obeh ovtanomnih pokrajin sestavili pripravljalni odbor, ki je vsklajeval naše delo in prispevke za konferenco v Trstu. Odboru je pred- sedoval Dimče Belovski, medtem ko so osrednje breme organizacije nosili (navajam po abecednem redu) Jože Hartman, predsednik komisije za mednarodne odnose pri Republiški konferenci SZDL Slovenije, dr. Janko Jeri, dr. Koča Jončič, dr. Vladimir Klemenčič in dr. Lázsló Reháč. Ob tem velja še posebej pripisati, da je temu širokemu jugoslovanskemu sodelovanju na tej največji manjšinski konferenci po koncu zadnje vojne utrla pot politika, če to take splošno označim. V tem okviru so bili zelo pomembni stiki, ki jih je imel predsednik pripravljalnega odbora M. Zanetti s predsednikom republiške konference SZDL Slovenije Mitjo Ribičem, pa predsednikom komisije za mednarodne odnose pri Skupščini SRS Edom Brajnikom in drugimi.

Nekaj mesecev (ko pišem ta prikaz), ki nas loči od mednarodne manj- šinske konference, ki je bila od 10. do 14. julija 1974 na tržaški pomorski postaji, je pač še prekratko razdobje, da bi lahko vsebinsko podrobneje ovrednotili to zares veliko mednarodno srečanje, ki mu je prisostvovalo, kakor pravijo organizatorji, preko osem sto ljudi — pripadnikov manjšin iz Zahodne Evrope in naše države, strokovnjakov, politikov in drugih, ki se nata ali oni način ubadajo z manjšinskimi vprašanji. V kolikšni meri je ta včasih polemična izmenjava mnenj (predloženih je bilo nekaj sto poročil, v razpravo pa je poseglo okoli tri sto udeležencev) obogatila in- formativno, metodološko in teoretično naša dosedanja spoznanja o perečih vozliščih te po svoji vsebini tako raznotere in občutljive problematike, bo gotovo še predmet strokovnih razprav pri nas in v svetu.

V komisiji za kulturo, jezik, šolstvo in sredstva javnega obveščanja je bila udeležba gotovo največja. Razpravljalci so v glavnem razčlenje- vali položaj njihovih narodnostnih skupnosti, ker so ob tako široki med- narodni udeležbi sodili, da je to enkratna priložnost opozoriti svetovno javnost na še nerešene probleme. Njihov prispevek je v glavnem potrdil, da so jezikovne in kulturne pravice, dalje šole v materinem jeziku in pa participacija pri sredstvih množičnega obveščanja tiste primarne prvine brez katerih si ni moč zamisliti dejanske enakopravnosti prizadete manj- šinske skupnosti. Prispevek udeležencev iz Jugoslavije (ta del povzemam

po poročilu, ki ga je INV pripravil za Komisijo za mednarodne odnose pri Skupščini SRS) je bil vsestranski in razvejan ter spričo tega tudi za ostale udeležence, kakor so sami izjavljali, v mnogih ozirih značilen in poučen. Naši predstavniki so namreč v jezikovno-kulturni skupini zelo neposredno in jasno prikazali praktične rešitve enakopravnega razvoja narodnosti (narodnih manjšin in etničnih skupin) v Jugoslaviji. Na govorniškem odru so se zvrstili predstavniki domala vseh narodnostnih skupnosti, ki živijo v Jugoslaviji. Udeležencem konference so prikazali naše rešitve problematike, povezane z enakopravnostjo jezika manjšin, soudeležbo pripadnikov manjšine v upravnem in političnem življenju, organizacijo šolstva v jeziku manjšine in dvojezičnega šolstva ter razvojem in razcvetom kulture manjšinskih skupnosti, ki je v veliki meri povezana s sodelovanjem med manjšinsko skupnostjo in njenim matičnim narodom. Tako je Ferenc Hajòs podal prikaz o delovanju in pomenu dvojezične šole v Prekmurju, Nikola Moskalj je govoril o izdajanju literature v rusinskem jeziku, Spiro Spirovski je orisal šolstvo za pripadnike manjšin v Makedoniji. Podrobnejši pregled položaja Albancev in Turkov v Makedoniji (šolstvo, zaposlovanje, tisk, sodelovanje z matičnim narodom) je podal Dančo Zografski, Ištvan Rajčan je v svojem prispevku orisal vlogo sredstev javnega obveščanja v jeziku narodnih manjšin, Slovenski pa je podal pregled o položaju bolgarske narodne manjšine v Jugoslaviji. Med razpravljalci iz SR Slovenije naj omenimo še Lea Fusillija s prispevkom o samoupravnih pravicah italijanske narodnostne skupnosti pri nas in referat Vaneka Šiftarja o izobraževanju Romov v Sloveniji.

Dejstvo, da je večina ukrepov, ki zagotavljajo narodnim manjšinam enakopravnost na jezikovnem in kulturnem področju v praksi že uveljavljena, je pokazalo nekaj strokovnih prispevkov, ki so temeljili na znanstvenih raziskavah. Med temi naj omenimo poročilo o projektu, ki raziskuje problematiko dvojezičnosti v Vojvodini (razčlenjuje jezikovne, sociološke in psihološke implikacije dvo in večjezičnosti). Vse to bi bilo nemara na izrazito strokovnem simpoziju deležno še večje pozornosti, kot pa je to bil primer na tržaški konferenci, ki je bila obremenjena z obravnavanjem mnogih nerešenih vprašanj (vse od zanikanja samega obstoja narodnih manjšin naprej). Težnja po znanstveno strokovnem obravnavanju jezikovno kulturne problematike manjšin pa se je pokazala tudi pri nekaterih razpravljalcih iz drugih dežel. Med temi naj omenimo na prvem mestu uvodni govor delovnega predsednika Tullija De Maura, ki je opozoril na marksistično-leninistični pristop pri obravnavanju jezikovnih vprašanj, ter razpravo Hansa Bakerja iz Amsterdama o vplivu jezika na družbeno-gospodarski položaj skupine in na vlogo, ki jo ima jezik v političnem življenju. Na potrebo, da bi morala tudi politična znanost v okvir svojih proučevanj vključiti tudi manjšinsko problematiko, pa je opozoril predstavnik Kataloncev.

V tem zapisu velja posebej opozoriti na 35 prispevkov kvalificiranih predstavnikov slovenske narodne manjšine v Italiji. Omenim naj ob tem

»italijansko zadržanost« glede »jezikovno-kulturnih« pravic avtohtonega slovenskega prebivalstva v Beneški Sloveniji, ker pač sodijo, da se ti pripadniki slovenske manjšine v narodnostnem pogledu še niso v zadostni meri »zavestno samoopredelili«. Koroški Slovenec Erik Prunč je obračunal z »vindišarsko teorijo«. V svojem diskusijskem prispevku je primerjal Furlane s koroškimi »Vindišarji«, pri čemer je zavrnil poskus ustvarjanja nekakšnega paralelizma med slovenskimi koroškimi narečji in furlanščino. Med drugim je ugotovil, da si zastopniki furlanske etnične skupnosti prizadevajo za ohranitev lastne kulturne dediščine, za »Vindišarje« pa je značilna identifikacija s tujim, tako imenovanim »nemškim kulturnim krogom«. Nadalje je za furlansko gibanje značilen odpor proti asimilaciji, za »Vindišarje« pa je značilno, da so dovzetni za asimilacijo.

Sicer pa so bila pričevanja naših rojakov iz Italije in Avstrije (to je osrednja prvina tudi same konference) vsestransko dokumentirana, prepričljiva in zavzeta in, kar je zelo pomembno, enotna pri razčlenjevanju sedanjega dejanskega stanja. Vključevala so najnovejšo zgodovinsko genezo, kakor tudi temeljne zahteve za dosego dejanske enakopravnosti (ne glede na nekatere odtenke) s tako imenovanim »večinskim« narodom. K temu pa velja posebej dodati še vrsto publikacij, ki so jih naši zamejci pripravili nalašč za konferenco. V tem pogledu (publicističnem seveda) je boj slovenske manjšine v Italiji in Avstriji dosegel svojevrstno »internacionalizacijo«. Bistvena pozitivna »zasluga« tega posveta je namreč tudi v tem, da je zdaj evropska mednarodna javnost dokaj podrobno seznanjena s položajem in težnjami slovenske narodnostne skupnosti onkraj naše zahodne meje in Karavank.

V drugi komisiji, ki je obravnavala gospodarsko-socialno problematiko, je imel uvodno poročilo V. Klemenčič. V obdobju po drugi svetovni vojni se je namreč zaradi gospodarskega razvoja zmanjšala razlika med urbano sredino in podeželjem, ker so se ljudje precej več naseljevali v določenih predelih (mesta in okolice), druga področja pa so ostajala prazna, vse to pa je dalo svoj delež življenju staroselskih narodnih manjšin in povzročilo tudi nastajanje novih manjšinskih skupin (delovna sila, migracije . . .). Gospodarski razvoj je vplival tudi na samo socialno strukturo območij, ki jih naseljujejo manjšine. Blagovna menjava je narekovala odpiranje državnih meja, narodne manjšine pa so naenkrat postale vez in posrednik v tej dejavnosti. Obravnava območja so postala gospodarsko pomembna, vloga prebivalstva je dobila povsem drug pomen. Pri tem so važne vezi, ki jih ima posamezna narodna manjšina s svojim matičnim narodom. Čim večje so te možnosti, tem bolj postaja in ostaja narodna samonikla, saj ohranja svoj jezik in oplaja svojo kulturo. Ena bistvenih značilnosti manjšinske skupnosti je njen položaj v ustroju delitve oblasti. Če govorimo o njenem ustvarjalnem področju, bi morala vsaka manjšina imeti svoj določen (specifičen) način proizvodnje, ta pa bi pogojeval tudi način menjave in sploh odnose, ki se odvijajo v najbolj pomembnih področjih življenja narodnostne skupnosti. Danes je za narodne manjšine značilno predvsem to, da se v nekaterih pogledih za-

pirajo, ostajajo toge v svojih navadah, se hote oklepajo jezika in izročila, v drugih odnosih pa postajajo bolj odprte, se povezujejo in iščejo poti k sodelovanju. Seveda mora večinski narod postaviti takšne pogoje in norme, ki bodo omogočale manjšinam miren razvoj, brez občutka negotovosti in strahu. Narodna manjšina se mora vključevati v družbeno in gospodarsko življenje in to tako, da nikakor ne bo ogrožen njen jezik in možnost, da se njeni pripadniki svobodno izjasnijo za pripadnost k določeni narodni skupnosti. Avtor uvodne študije šteje prav razlaščenje in odtujevanje kmečke zemlje zaradi urbanizacije (nova naselja, velike površine za rekreacijo meščanov itn.) med najbolj pereča vprašanja narodnostno mešanih območij.

Iz pravnega vidika (delo tretje komisije) pa je sedanja podoba manjšinske zaščite tudi v sodobni Zahodni Evropi kaj malo vzpodbudna. Na tem območju imamo, če to tako povprek opredelimo, tri osrednje kategorije manjšin. V prvo sodijo tiste manjšine, ki jih država oziroma večinski narod pravno in sicer nočejo priznati; v drugi so sicer »priznane«, ki pa so le delno zaščitene in v tretjo kategorijo naposled sodijo tiste manjšine (slednjih je žal najmanj), ki na temelju mednarodnih pogodb ali ustreznega razvitega pozitivnega notranjega prava uživajo kolikor toliko učinkovito varstvo. V sedanji italijanski republiki imamo glede ravnanja celo s »priznanimi« manjšinami dve skupini: sorazmerno popolno zaščiteno nemško narodno manjšino na Južnem Tirolskem in francosko manjšino v Dolini Aoste in pa sicer »priznana« slovensko narodno manjšino na tržaškem in goriškem območju (posegi nekaterih italijanskih političnih predstavnikov so nedvoumno ponazorili, da ta kriterij še ne velja za avtohtono slovensko prebivalstvo v Nadiških dolinah in Rezijski ter v Kanalski dolini), ki je pa le delno zaščitena s Posebnim statutom, integralnim delom londonskega sporazuma iz leta 1954 (v praksi so uresničene samo nekatere njegove določbe, ker ni postal del italijanskega notranjega prava), in z nekaterimi notranjimi določbami, kakor je to primer z leta 1961 sprejetim in leta 1973 noveliranim zakonom za šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem in Goriškem.

Sicer pa je v tej komisiji pretežno potekal osrednji dialog med predstavniki slovenske manjšine, ki so svoje sobesednike iz italijanske »večine« argumentirano opozorili med drugim na pomanjkanje pravnih in političnih rešitev za zaščito narodnostnih značilnosti slovenskih sodržavljanov, pri čemer so še posebej poudarili nujnost zagotovitve kolektivnih pravic. Nevzdržno je, da sicer enotno slovensko narodno manjšino v Italiji različno obravnavajo v treh pokrajinah iste dežele Furlanije — Julijske krajine in da standardi zaščite slovenske manjšine vsebinsko bistveno zaostajajo za obsegom pravnih in drugih zaščitnih določb, ki jih že uživata nemška manjšina na Južnem Tirolskem in francoska v Dolini Aoste. Ker sem se sam udeleževal dela te komisije, bom poizkušal po beležkah in delno po časninarskih poročilih obnoviti bistvo replik italijanskih predstavnikov, ki so sicer v raznih inačicah vztrajali pri dveh načelih — »postopnosti in fleksibilnosti«, pri čemer pa so kategorično

zavračali, da bi odprta vprašanja rešili s korenitimi, celovitimi (globalnimi) posegi, kakor je to bil primer z »južnotirolskim paketom«. Značilna je bila teza L. Elije iz rimske univerze, da etnično nacionalni pluralizem ne zagotavlja enake stopnje zaščite za vse narodnostne manjšine v Italiji. Zavrnil je aplikacijo »južnotirolske metode« za rešitev odprtih vprašanj slovenske manjšine, pri čemer se je skliceval zlasti na različnost gospodarskih struktur in na »strnjenost« nemške jezikovne skupine na Južnem Tirolskem. Zagovarjal pa je umestnost posameznih zakonodajnih ukrepov v prid slovenski manjšini. Drugi italijanski predstavnik S. Bartole pa je menil, da je glavna krivda v prepočasnem izvajanju določb italijanske ustave. V nadaljevanju pa je omenil tri možnosti za reševanje vprašanj narodnostne zaščite slovenske manjšine: prvo, z vključevanjem v splošno zakonodajo, drugo z globalno zakonsko zaščito in tretjo z ustavnim zakonom. Bartole je zagovornik prve možnosti, pri čemer je poudaril nujnost širše deželne avtonomije tudi na področju zakonodajnih ukrepov glede manjšinske zaščite. Politično je podobna stališča obrazložil demokristjanski poslanec C. Belci, ki je med drugim sodil, da bi morali manjšino zaščititi s splošnimi državnimi in deželnimi zakoni, kakor tudi z odločbami lokalnih uprav. Opozoril pa je tudi, »da mora biti varstvo manjšine v demokratični državi učinkovito in ne samo formalno.« Izhodišče naj bi torej bilo po tem konceptu, da pridejo v poštev *posamezni* zakonodajni in drugi ukrepi na osnovi že omenjene metode »*postopnosti*«.

To je le nekaj osrednjih prvin iz kronologije te pomembne mednarodne konference, saj bodo lahko le strokovne raziskave, kot sem že uvodoma opozoril, po podrobni razčlenitvi vseh prispevkov meritorneje odgovorile, v kolikšni meri je šlo za elaboriranje že znanih stališč in kaj lahko ovrednotimo kot izviren dosežek (teoretičen in napotek za prakso) za reševanje teh vprašanj vsaj na ožjem evropskem območju. Strokovnjaki vseh jugoslovanskih republik so s svojimi več kot štiridesetimi referati bistveneje prispevali, to lahko mirno ugotovimo, k pozitivni usmeritvi in uspehu konference. Strokovni delavci iz naše republike, kakor tudi pripadnika italijanske in madžarske manjšine (Fusilli, Hajòs, Jeri, Klemenčič, Kušej, Lük, Nečak, Polič, Skubic, Šiftar, Zorn) so pripravili enajst referatov. Poleg tega je v Trstu izšlo oziroma je bilo ponatisnjeno več pomembnejših razprav strokovnjakov iz matične dežele. V italijanščini je izšla knjiga Lava Čermelja »Slovenci in Hrvati pod Italijo med obema vojnama. Knjiga »Slovenci v Italiji včeraj in danes« pa ponatiskuje nekatere temeljne študije v treh jezikih (slovenščini, angleščini in italijanščini) Lava Čermelja (Beneška Slovenija); Boga Grafenauerja (Kanalska dolina); Janka Jerija (Primorski Slovenci do leta 1954, Resnice, polresnice in statistike, in skupaj z G. Kušejem Pravni položaj slovenske narodne manjšine v Italiji); Milka Kosa (Trst in okolica, Goriško območje, in Gorazda Kušaja (skupaj z J. Jerijem Pravni položaj slovenske narodne manjšine v Italiji).

Na sami konferenci pa so razdelili še primerke naslednjih razprav slovenskih znanstvenih avtorjev, in sicer: Drago Druškovič, »Carinthian

Slovenes, Ljubljana 1973; Jeri-Kušej-Polič, *The special Statute and some elements of the legal situation of the slovenian ethnic group in Italy and of the Italian in Yugoslavia*, Ljubljana 1974; v *Le Livre Slovène* (št. 3—4, 1973), pa je objavljena uvodna študija Janka Jerija *Slovinci v Italiji in Avstriji (Slovenes in Italy and Austria)* in *Jožeta Koruze: The contribution of the border regions to the slovene literature in its earlier periods*.

V dokumentacijskem delu ponatiskujemo nekatere ustne referate slovenskih udeležencev na kongresu v Trstu (navajamo jih po abecednem redu) Fusillija, Hajósa, Jerija, Klemenčiča in Poliča. Referata Jerija in Klemenčiča sta avtorizirana, medtem ko so ostali trije povzeti po »Primorskem dnevniku« (13. in 14. julija 1974).

(1974)

Leo Fusilli

JAMSTVO ZA KULTURNO ŽIVJENJE ITALIJSKE MANJŠINE V SLOVENIJI

Prof. Leo Fusilli je govoril o problemih italijanske narodnostne skupnosti, ki živi v SR Sloveniji, in predvsem o njeni kulturni problematiki. Uvodoma je ugotovil, da se je število Italijanov v letih po drugi svetovni vojni žal občutno skrčilo iz znanih razlogov, tako da jih je danes ostalo le nekaj tisoč. Vendar pa ima število relativno važnost glede uživanja narodnostnih pravic, ki jih jamčijo zvezna in republiška ustava ter občinski statuti. V tej zvezi je Fusilli dejal, da so temeljne pravice etničnih skupin določene v zvezni ustavi, da pa pritiče posameznim republikam naloga, da najdejo še boljše in bolj napredne rešitve za zaščito narodnosti, pri tem pa prepuščajo tudi občinam realizacijo ustavnih določb. SR Slovenija je na jasen in točen način definirala položaj in pravice obeh narodnostnih skupnosti — italijanske in madžarske — ki živijo v tej republici.

Za prvi člen slovenske ustave označuje SRS kot demokratično in samoupravno socialistično skupnost slovenskega naroda italijanske in madžarske narodnosti. S tem se priznava obema narodnostnima skupinama kot avtohtonima komponentama funkcija subjekta v življenju države ter se s tem omogoča njihovo enakopravno vključevanje v samoupravne odnose in v sistem odločanja. Prav zaradi tega se Italijani v SRS, čeprav številčno predstavljajo pravo manjšino, ne čutijo državljanke druge stopnje, drugačne od ostalih, pač pa enakopravne glede pravic in dolžnosti ter zaščitene glede tistih pravic, ki preprečujejo asimilacijo in jamčijo ohranitev narodnostnih značilnosti.

Poročevalec je nato navedel ustavno določbo, ki predvideva prisotnost narodnostne skupnosti v samoupravnih organih odločanja, predvsem pa se je ustavil ob ustanovitvi samoupravnih interesnih skupnosti za vzgojo in kulturo, ki jih sestavljajo izključno Italijani in v okviru katerih